

הסוגיא הראשונה – כלל גדול (סח ע"א)

שאלת הפתיחה	[1] מאי טעמא תנא כלל גדול?
התשובה הראשונה (שנדהתה)	[2] אילימא משום דקבעי למיתנא ועוד כלל אחר אמרו תנא כלל גדול, גבי שביעית נמי משום דקבעי למיתנא עוד כלל אחר אמרו תנא כלל גדול; והא גבי מעשר דקתני עוד כלל אחר אמרו ולא קתני כלל גדול.
התשובה השניה (שנדהתה)	[3] אמר רבי יוסי בר אבין ¹ : שבת ושביעית דאית בהו אבות ותולדות – תני כלל גדול; מעשר דלית ביה אבות ותולדות – לא תני כלל גדול.
[4] ולבר קפרא, דתני כלל גדול במעשר, מאי אבות ומאי תולדות איכא?	
התשובה השלישית חלק א	[5] אלא לאו היינו טעמא: גדול עונשה של שבת יותר משל שביעית , דאילו שבת איתה בין בתלוש בין במחובר; ואילו שביעית בתלוש ליתה, במחובר איתה.
תשובה ג, חלק ב	[6] וגדול עונשה של שביעית יותר משל מעשר , דאילו שביעית איתה בין במאכל אדם בין במאכל בהמה; ואילו מעשר במאכל אדם איתה, במאכל בהמה ליתה.
תשובה ג, חלק ג	[7] ולבר קפרא דתני כלל גדול במעשר? גדול עונשו של מעשר יותר משל פיאח , דאילו מעשר איתה בתאנה וירק; ואילו פיאח ליתה בתאנה וירק.
דיון צדדי המשווה בין פאה למעשר	[8] דתנן, כלל אמרו בפאח: כל שהוא אוכל, ונשמר, וגידולו מן הארץ, ולקיטתו כאחת, ומכניסו לקיום – חייב בפאח.
[9] אוכל – למעוטי ספיחי סטים וקוצה; ² ונשמר – למעוטי הפקר; וגידולו מן הארץ – למעוטי כמהין ופטריות; ולקיטתו כאחת – למעוטי תאנה; ומכניסו לקיום – למעוטי ירק.	
[10] ואילו גבי מעשר תנן, כלל אמרו במעשר: כל שהוא אוכל, ונשמר, וגידולו מן הארץ – חייב במעשר. ואילו לקיטתו כאחת ומכניסו לקיום לא תנן.	
הוספה המשלימה את עיקר הדיון	[11] [ותנא ³ דידן ⁴ שבת ושביעית דחומרא דאורית ⁵ קתני כלל גדול; מעשר ⁶ דחומרא דרבנן לא קתני כלל גדול].

1 בכ"י מינכן (בטעות): "רבי יוסי בר חנינא".

2 בכ"י אוקספורד: "איסטיס ופאה".

3 סעיף זה ליתא בדפוסים, וכן נראה שאינו בקטע גניזה (אף על פי שהוא קרוע, אינו נראה שיש מקום בחסר כדי לכלול אפילו חלק מסעיף [11]). והוספתי אותו על פי שלשת כתבי היד: ותיקן, אוקספורד ומינכן. בחרתי את הנוסח הקצר של כ"י אוקספורד, שהוא גם קרוב לנוסח המובא בפירוש רבינו חננאל.

4 בוותיקן ומינכן: "ותנא דידן מאי טעמא לא תני כלל גדול במעשר (מינכן: גבי מעשר) וכו'".

5 מינכן: "דאיסורא דאורייתא".

6 מינכן: "אבל מעשר ותרומה וירק [צ"ל: דירק] דחומרא" וכו'.

רש"י

עוד כלל אחר לקמן בפירקין (שבת עה ע"ב) ולא כלל בו אלא שני דברים: כל הכשר להצניע וכל שאינו כשר להצניע, וכאן כלל יותר, ומשום הכי קרי להו גדול. וגבי **שביעית** בפרק (בנות שוח) [צ"ל: שביעית]. גבי מעשר בפרק קמא דמסכת מעשרות. **אית ביה אבות** ארבעים חסר אחת שהוצרכו למשכן, ותולדות הדומות לכל אחת הווי תולדות ידיה. אבות דשביעית – זריעה וקצירה וזמירה ובצירה דכתיב, תולדות – שאר עבודות שבשדה וחרם, כדאמרינן במועד קטן בפרק קמא (ג ע"א). **ולבר קפרא דתנא** בתוספתא ידיה במעשר: מאי אבות כו'. אלא לאו היינו טעמא משום אבות ותולדות, אלא דבר שנאמר בו כלל ועונשו גדול מדבר אחר שנאמר בו כלל, תני ביה כלל גדול. **שבת איתא** לאיסור דידה בין בדבר שהיה תלוש מבעוד יום, כגון טוחן ולש, בין בדבר שמחובר משקדש היום. ואילו **שביעית** בדבר שהיה מחובר משקדשה שביעית, איתא, אבל בדבר שהיה תלוש לפני שביעית, ליתא. **שביעית** נמי איתיה במאכל בהמה, דכתיב ולבהמתך ולחיה וגו' (ויקרא כה), מעשר ליתיה במאכל בהמה, דמדאורייתא דגן תירוש ויצהר כתיב, ורבנן תקון פירות האילן וירק דמאכל אדם, כדקתני כל שהוא אוכל כו'. **איתיה בתאנה וירק מדרבנן. כל שהוא אוכל כו'** דגבי פיאח קציר כתיב, מה קציר מיוחד שיש בו כל אלו. **למעוטי ספיהו סטיס וקוצה** שעומדים לצבע, להכי נקט ספיהו, דאין דרך ללוקטן בשנה שנזרעים אלא לסוף ארבע וחמש שנים, שהשרשין מתפשטין בארץ ומשביחין, ושורש שלהן עיקר. והא דנקט הני ולא נקט שאר מינים שאינן ראויין לאכילה, משום דאידיד דגבי שביעית תני להו, דיש להן שביעית, נקט הכא דבפיאה ומעשר ליתנהו, לשון רבינו הלוי. **סטיס ווישד"א** והוא האיסטיס. **קוצה וורנצ"א** והוא הפואה. **ומכניסו לקיום למעוטי ירק** כגון לפת וקפלוטות. ואילו **מכניסו לקיום ולקיתתו כאחד לא תנן** דכי תקון רבנן אדידהו לא פלוג בפירות האילן ובירק בין מין למין.

מסורת התלמוד

[1] מאי טעמא וכו' ירושלמי שבת ז א, ח סע"ד. [2] דקבעי למיתנא עוד וכו' עיין ירושלמי שבת ז א, ט רע"א ("ואית דבעי"). **כלל גדול** משנה שביעית ז א, ח א; שבת ז א. **עוד כלל אחר אמרו** משנה שביעית ז ב; מעשרות א א; שבת ז ג; זבים ה ב (!). והשווה גם **כלל אמרו** משנה פאה א ד; מעשרות א א; יבמות ב ג; טהרות ח ו; תוספתא בבא קמא ג ב עמ' 10; כלים בבא מציעא ד א עמ' 582. [3] **שביעית** [...] **אבות ותולדות** וכו' השווה בבלי מועד קטן ג ע"א. [4] **ולבר קפרא דתני כלל גדול במעשר** וכו' ירושלמי שבת ז א, ט רע"א. [5-7] **גדול עונשה/עונשו** עיין בבלי שבת קטו ע"ב (= תוספתא שבת יג ד עמ' 58), מנחות מג ע"ב; והשווה בבא קמא עט ע"ב (= תוספתא בבא קמא זב עמ' 28-29), בבא בתרא פח ע"ב. [5] **גדול עונשה של שבת** [...] **דאילו שבת איתא** וכו' ירושלמי שבת ז א, ח סע"ד. [6] **גדול עונשה של שביעית** [...] **דאילו שביעית איתא** וכו' ירושלמי שבת ז א, ח סע"ד-ט רע"א. [7] **גדול עונשו של מעשר** [...] **דאילו מעשר איתא** וכו' ירושלמי שבת ז א, ט רע"א. **פיאה ליתא בתאנה וירק** עיין תוספתא פאה א ז עמ' 43; ספרא קדושים פרק א ז. [8-10] **דתנן כלל אמרו** וכו' בבלי נידה נ ע"א. [8-9] **דתנן כלל אמרו** וכו' בבלי פסחים נו ע"ב. [8] **כלל אמרו בפיאה** וכו' משנה פאה א ד. [9] **ספיהו סטיס וקוצה** משנה שביעית ז א; ספרי דברים קה, עמ' 164. כתב יד אוקספורד: **איסטיס ופ**[א] **אה** משנה שבת ט ה, ועיין משנה שביעית ז ב, תוספתא שבת ט ז עמ' 37. **הפקר** עיין מדרש תנאים יח ד. **כמהין ופטירות** עיין ספרא ברייתא דרבי ישמעאל א ח; ירושלמי מעשרות א א, מח ע"ד; בבלי ברכות מ ע"ב. **לקיתתו כאחד** וכו' תוספתא פאה א ז עמ' 43; ספרא קדושים פרק א ז. [10] **כלל אמרו במעשר** וכו' משנה מעשרות א א.

ביאור הסוגיא

מבוא – כללים גדולים

המשנה העומדת בראש פרקנו נושאת את הכותרת "כלל גדול אמרו בשבת". כללים רבים נזכרו במשנה ועוד בתוספתא,⁷ ומתוכם, רק בשלשה מקומות מצאנו שצינו את הכללים בכותרת "כלל גדול" – אחד במסכת שבת פ"ג פרק שביעי, ושנים במסכת שביעית, פ"ג פרק שביעי ופ"ג פרק שמיני. לכן מובנת מגמת סוגייתנו – כמו זו של הסוגיא המקבילה בירושלמי – לחקור אחרי הסיבה לשימוש בכותרת "כלל גדול" במקרים אלה, לעומת מקרים אחרים במשנה. בסוגיות אלו נזכרו שיקולים שונים העשויים להסביר תופעה זו – כמות העניינים הכלולים בכלל מסוים, כלומר "גודלו" במובן המילולי; סמיכות אותו כלל לכלל אחר ("עוד כלל אחר אמרו"), הבא אחריו, והקטן ממנו; ועוד סיבות אחרות. משום כך, מן הראוי לערוך סקירה קצרה של המקרים במשנה שבהם מופיעה כותרת זו, וכן של עוד תופעות אחרות הקשורות לה.

במסכת שבת פ"ג פרק שביעי, וכן במסכת שביעית פ"ג פרק שביעי שנו כללים תחת הכותרת "כלל גדול אמרו":

שבת ז

שביעית ז

א. כלל גדול אמרו בשבת: כל השוכח עיקר שבת ועשה מלאכות הרבה בשבתות הרבה, אינו חייב אלא חטאת אחת; היודע עיקר שבת ועשה מלאכות הרבה בשבתות הרבה, חייב על כל שבת ושבת; היודע שהוא שבת ועשה מלאכות הרבה בשבתות הרבה, חייב על כל אב מלאכה ומלאכה; העושה מלאכות הרבה מעין מלאכה אחת, אינו חייב אלא חטאת אחת.

א. כלל גדול אמרו בשבת: כל השוכח עיקר שבת ועשה מלאכות הרבה בשבתות הרבה, אינו חייב אלא חטאת אחת; היודע עיקר שבת ועשה מלאכות הרבה בשבתות הרבה, חייב על כל שבת ושבת; היודע שהוא שבת ועשה מלאכות הרבה בשבתות הרבה, חייב על כל אב מלאכה ומלאכה; העושה מלאכות הרבה מעין מלאכה אחת, אינו חייב אלא חטאת אחת.

ג. ועוד כלל אחר אמרו: כל הכשר להצניע ומצניעין כמוהו והוציאו בשבת, חייב עליו חטאת; וכל שאינו כשר להצניע ואין מצניעין כמוהו והוציאו בשבת, אינו חייב אלא המצניע.

ב. ועוד כלל אחר אמרו: כל שאינו מאכל אדם ומאכל בהמה וממין הצובעין ומתקיים בארץ – יש לו שביעית ולדמיו שביעית, אין לו ביעור ואין לדמיו ביעור. אי זהו? עקר הלוקף השוטה, [...].

בשני מקרים אלו הכללים אכן "גדולים", הן במספר המילים הן במספר העניינים הכלולים בהם. כמו כן, בשני מקרים אלו שנו ליד הכלל "הגדול" הראשון "עוד כלל אחר", ובמקרה של שבת השני הוא גם "קטן" בהשוואה לכלל הראשון.

בנוסף לשני המקרים האלה, ישנו עוד כלל במשנתנו הנושא את הכותרת "כלל גדול", פ"ג פרק שמיני של מסכת שביעית:

7 במשנה ובתוספתא ישנם קרוב לשלושים כללים לפי הדגם "כלל" [...] אמר/אמרו, ויותר ממאה ושבעים כללים לפי הדגם "זה הכלל".

כלל גדול אמרו בשביעית: כל המיוחד למאכל אדם אין עושין ממנו מלוגמא לאדם, ואין צריך לומר לבהמה; וכל שאינו מיוחד למאכל אדם עושין ממנו מלוגמא לאדם, אבל לא לבהמה; וכל שאינו מיוחד לא למאכל אדם ולא למאכל בהמה, חשב עליו למאכל אדם ולמאכל בהמה – נותנין עליו חומרי אדם וחומרי בהמה; חשב עליו לעצים – הרי הוא כעצים: כגון הסיאה והאזוב והקורנית.

במקרה הזה הכלל הוא אכן "גדול" במובן המילולי. אולם, כאן לא שנו אחריו "עוד כלל אחר". מאידך, מצאנו עוד שני מקרים של הלשון "עוד כלל אחר אמרו", הבא אחרי הכלל הראשון ובסמוך לו, ואין הכלל הראשון נושא את הכותרת "כלל גדול":

זבים ה

מעשרות א א

כלל אמרו במעשרות: כל שהוא אוכל, א. כלל אמר רבי יהושע: כל המטמא ונשמר, וגדוליו מן הארץ, חייב במעשרות. בגדים – בשעת מגעו מטמא אוכלים ומשקין להיות תחלה והידיים להיות שניות, ואינו מטמא לא אדם ולא כלי חרס; לאחר פרישתו ממטמאיו מטמא משקין להיות תחלה והאוכלין והידיים להיות שניות, ואינו מטמא בגדים.

ועוד כלל אחר אמרו: כל שתחלתו אוכל וסופו אוכל, אע"פ שהוא שומרו להוסיף אוכל, חייב קטן וגדול; וכל שאין תחלתו אוכל אבל סופו אוכל אינו חייב, עד שיעשה אוכל.

ב. ועוד כלל אחר אמרו: כל הנישא על גב הזב טמא וכל שהזב נישא עליו טהור, חוץ מן הראוי למשכב ולמושב והאדם; כיצד? אצבעו של זב תחת הנדבך [...].

במקרה של מעשרות יש לומר שהכלל הראשון איננו גדול במיוחד, לא לכשעצמו וגם לא בהשוואה לכלל הבא אחריו, ומשום כך לא נחשב בעיני עורך המשנה "כלל גדול". לעומת זאת, הכלל הראשון בזבים אכן נראה גדול, הן לכשעצמו, והן בהשוואה לכלל הקטן יותר הבא אחריו, ומדוע אינו נושא את הכותרת "כלל גדול"? וכדי לסבך את העניינים אף יותר, יש לציין שנמסר בשני התלמודים שבר קפרא שנה במסכת מעשרות: "כלל גדול אמרו במעשר".⁸ נראה, אפוא, שבר קפרא לא ייחס חשיבות מיוחדת לגודלו של הכלל עצמו, ואפשר לשער שהוא שנה במסכת מעשרות "כלל גדול אמרו מעשר" רק משום ששנו אחריו "עוד כלל אחר". אולם, לפי השערה זו יש לשאול אם בר קפרא היה שונה גם במסכת זבים "כלל גדול אמר רבי יהושע" וכו'.

סוגיית הירושלמי

סוגייתנו בבבלי בנויה על יסודות קדומים מארץ ישראל הנמצאים גם בסוגיית הירושלמי. לכן קודם שניכנס לביאור הבבלי עצמו, נדון בקצרה בסוגיא המקבילה בירושלמי שבת ז א, ח ע"ד-ט ע"א:

[א] כלל גדול אמרו בשבת כו' מהו כלל גדול? אמר רבי יוסה בי רבי בון: שהוא גדול מכלל שביעית, שהשבת חלה על הכל, ושביעית אינה חלה אלא על עבודת הארץ בלבד.

⁸ ירושלמי שבת ז א, ט ע"א, בבלי שבת סח ע"א. למשנת בר קפרא עיין רבי זכריה פרנקל, מבוא הירושלמי, כ' ע"א; מהרי"ן אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, עמ' 288, הערה 3; מהר"ח אלבק, מחקרים בברייתא, עמ' 64–65, ומבוא לתלמודים, עמ' 38, 53–55, הערה 9.

[ב] תמן תנינן: כלל גדול אמרו בשביעית. מהו כלל גדול? אמר רבי יוסה בי רבי בון: שהוא גדול מכלל מעשרות, שהשביעית חלה בין על אוכלי אדם בין על אוכלי בהמה, ומעשרות אינן חלין אלא על אוכלי אדם בלבד.

[ג] תני בר קפרא: כלל גדול אמרו במעשרות. מהו כלל גדול? אמר רבי יוסה בי רבי בון: שהוא גדול מכלל פיאח, שהמעשרות חלין בין על דבר שמכנסו לקיום ובין על דבר שאין מכניסו לקיום, ופיאה אינה חלה אלא על דבר שמכניסו לקיום.

[ד] ואית דבעי מימר: מהו גדול? מיכן שיש למטה ממנו.

עיקר סוגיית הירושלמי, פסקאות [א-ג], הוא סידרה של שלש מימרות, המיוחסות לאמורא רבי יוסה בי רבי בון. הוא הציע הסבר אחד ואחיד לשימוש בכותרת "כלל גדול", הן במסכתות שבת ושביעית (במשנת רבי), והן במסכת מעשרות (אליבא דבר קפרא). כל אחת משלש מימרות אלו מתחלקת מבחינה ספרותית לגרעין ("מהו כלל גדול? שהוא גדול מכלל שביעית") ופירושו ("שהשבת חלה על הכל, ושביעית אינה חלה אלא על עבודת הארץ בלבד"). אולם, כבר במקרה הראשון הזה מצאנו, לכאורה, מתח מסוים בין לשון הגרעין עצמו לבין לשון פירושו. כיצד? מלשון הפירוש נתברר שיסוד ההשוואה בין שני הכללים האלה הוא בהקף איסורי מלאכה, ואילו בשני הכללים שנאמרו במסכת שביעית לא נזכרו איסורי מלאכה כלל, אלא רק איסורי שביעית המגבילים את השימוש בפירות שגדלו בשביעית! מכאן שרבי יוסה בי רבי בון לא התכוון לערוך השוואה בין הדינים שנזכרו בכללים עצמם, אלא בין מכלול האיסורים שנזכרו באותה מסכת שבה נאמר הכלל הגדול, לבין מכלול אחר ומקביל.⁹ מכאן שהלשון "מכלל", החוזר בדברי רבי יוסה בי רבי בון מספר פעמים, אינו משקף את השימוש המוחשי במונח "כלל" במשנתנו ("כלל אמרו"), אלא השימוש המופשט במונח "מכלל", דוגמת תוספתא נזירות ד יא, עמ' 140, "שיצא מכלל ראשנה ולכלל השנייה לא בא", תוספתא שבוועות א ה, עמ' 446, "השיאו הכת' מכלל הטומאות ובא לו לכלל שבוועות", תוספתא נזירות ד ד, עמ' 137, "לא הותר מכלל יוצא מן הגפן", שפירושו "מכללותו" "מענינו"; והשווה גם ירושלמי שבת ז ב, י ע"א-ע"ב.

בסוף סוגיית הירושלמי מצאנו פירוש נוסף: "מהו גדול? מיכן שיש למטה ממנו". במשנה מנחות ח ה מציינים הלשונות "למעלה ממנו", "למטה ממנו" את ערכו היחסי של שמן זית מסוים שנזכר שם; ואילו בתוספתא ברכות (ה ה) מציינים לשונות אלה מקומה היחסי של המיטה שנזכרה שם בלבד. בהתאם לשימוש בלשון "למטה ממנו" במנחות עשוי הפירוש האחרון שהוצע בירושלמי להסביר את השימוש בכותרת "כלל גדול" במסכת שבת, שהרי הכלל השני ששנו כאן ("עוד כלל אחר") הוא קטן ופחות חשוב מן הכלל הראשון. בהתאם לשימוש בלשון "למטה ממנו" בתוספתא ברכות, עשוי הפירוש האחרון שהוצע בירושלמי להסביר את כל שלשת המקרים שנידונו בסוגיא – כולל שיטת בר קפרא ששנה "כלל גדול אמרו במעשר" – שהרי בכולם שנו "עוד כלל אחר" אחריו (= "למטה ממנו").

ביאור עיקר סוגיית הבבלי – פסקאות [5-7]

היסוד הספרותי וההיסטורי של סוגיית הבבלי הוא ללא ספק ההסבר המשולש הנמצא בפסקאות [5-7], הסבר הנמצא כבר בסוגיית הירושלמי, כפי שנתבאר לעיל. גם בבבלי מתחלק כל אחד משלשת ההסברים האלה לשני חלקים – גרעין ופירושו – כמו בירושלמי. אולם בבבלי ההבחנה בין הגרעין לבין פירושו מובלט אף יותר, וזאת משום שהגרעין בא בלשון הפסקני של

9 יש לציין שדרכו של רבי יוסה בי רבי בון בסוגיא זו יש בה כדי להסביר גם את השימוש בכותרת "כלל גדול" בריש פרק ח של מסכת שביעית שהרי גם בנוגע לכלל הזה ניתן לומר "שהוא גדול מכלל מעשרות, שהשביעית חלה בין על אוכלי אדם בין על אוכלי בהמה" וכו'. ועוד אפשר לומר "שהוא גדול מכלל טהרות", שהרי שנו בטהרות ח ו: "כלל אמרו בטהרות: כל המיוחד לאוכל אדם טמא עד שיפסל מאוכל הכלב, וכל שאינו מיוחד לאוכל אדם טהור עד שייחדנו לאדם". ומצד שני לא שנו "כלל גדול" במסכת זבים, אולי משום שאין צד משותף בין דיני זבים לבין הדינים שבשאר המסכתות העשוי לשמש בסיס להשוואה ביניהם.

מימרא ובעברית, ואילו הפירוש בא בלשון השוטף של דברי סתם התלמוד ובארמית. קודם נדון בגרעין המימרות, בהשוואה ללשונות המקבילים בירושלמי, ואחר כך נדון בדברי הפירושים:

בבלי [7-5] ירושלמי שבת ריש פרק ז, ח ע"ד-ט ע"א

[5] גדול עונשה של שבת יותר משל שביעית. [א] שהוא [= כלל השבת] גדול מכלל שביעית.

[6] וגדול עונשה של שביעית יותר משל [ב] שהוא [= כלל השביעית] גדול מכלל מעשר. מעשרות.

[7] ולבר קפרא [...] גדול עונשו של מעשר [ג] בר קפרא [...] שהוא [= כלל המעשר] גדול יותר משל פיאה.

כבר ראינו שמשמעות המלה "כלל" בירושלמי כאן אינה דומה לפירוש הפשוט של המלה "כלל" במשנתנו, אלא פירושה "מכלול הדינים השייכים למצוה מסוימת". עורכי הבבלי החליפו את המונח המופשט "כלל" במונח מופשט אחר: "עונש", במובן חומרה של איסור או של מצוה. יתכן שעורכי הבבלי חששו שמא יטעה הלומד בין משמעותה המופשטת של המלה "כלל", לבין פירושה הפשוט במשנתנו. שימוש דומה בלשון "גדול עונש" נמצא להלן בבבלי שבת קטו ע"ב: "גדול עונש האחרון מן הראשון" (ועיין במסורת התלמוד), וסביר להניח שעורכי סוגייתנו שאלו אותו משם. מלבד שינוי זה, כמעט ואין הבדל בין הלשונות המקבילים האלו. אולם שונה המצב בנוגע ללשונות הפירוש המבארים את הגרעין הספרותי של המימרות האלו:

בבלי [7-5] ירושלמי שבת ריש פרק ז, ח ע"ד-ט ע"א

[5] דאילו שבת איתה בין בתלוש בין במחובר, ואילו שביעית בתלוש ליתה, במחובר איתא. [א] שהשבת חלה על הכל, ושביעית אינה חלה אלא על עבודת הארץ בלבד.

[6] דאילו שביעית איתה בין במאכל אדם בין במאכל בהמה, ואילו מעשר במאכל אדם איתיה, במאכל בהמה ליתיה. [ב] שהשביעית חלה בין על אוכלי אדם בין על אוכלי בהמה, ומעשרות אינן חלין אלא על אוכלי אדם בלבד.

[7] דאילו מעשר איתיה בתאנה וירק, ואילו פיאה ליתה בתאנה וירק. [ג] שהמעשרות חלין בין על דבר שמכניסו לקיום ובין על דבר שאין מכניסו לקיום, ופיאה אינה חלה אלא על דבר שמכניסו לקיום.

אמנם שמר הבבלי כאן על עיקר תוכנם של לשונות הפירוש הנמצאים בירושלמי, אבל בכל הנוגע לצורתם הספרותית, הרי הוא הרשה לעצמו לנסח אותם מחדש, בסגנונו החופשי והרהוט של סתם התלמוד ובלשונו הארמי. כתוצאה מכך הודגש בבבלי אף יותר ההבחנה הספרותית בין גרעין המימרות לבין פירוש סתם התלמוד, על אף שמבחינה היסטורית מקור אחד לשני הרבדים הספרותיים האלה, כלומר המסורת הנמצאת בירושלמי.

והנה הרמב"ם בפירושו לתלמוד הביא את לשון סתם הבבלי כאן: "שבת איתה בין בתלוש בין במחובר, ואילו שביעית בתלוש ליתה במחובר איתה", ואילו בפירושו למשנה שבת כתב: "אמר כלל גדול לפי שעונש שבת חמור משאר עונשין, שהוא בסקילה¹⁰. וכתב הרב קאפח (שם, הערה 1): "איני יודע מקורו". אולם בעקבות ההבחנה החדה במסורת הבבלי בין סגנון ולשון גרעין המימרא ("גדול עונשה של שבת יותר משל שביעית") לבין סגנון ולשונו של פירוש סתם

התלמוד, יש מקום לומר שמקורו של הרמב"ם עומד ממש לפנינו, והוא פירש את עיקר המימרא "כפשוטו", שלא על פי דרכו של סתם התלמוד.

מסגרת סוגיית הבבלי – פיסקאות [2-4, 11]

עורכי הבבלי קבעו בתחילת הסוגיא שתי תשובות לשאלת הפתיחה העומדת בראשה. המונח "אילימא", הנמצא בתחילת פיסקא [2], מעיד על כך שהתשובה הכלולה בפיסקא [2] מיועדת מלכתחילה להידחות, ולשמש כמבוא רטורי לגוף הסוגיא. ההצעה שהתנא של משנתנו שנה "כלל גדול" בריש פרק שביעי של שבת וכן בריש פרק שביעי של שביעית "משום דקבעי למיתני עוד כלל אחר" מזכירה את המסורת שראינו לעיל בסוף סוגיית הירושלמי: "ואית דבעי מימר מהו גדול מיכן? שיש למטה ממנו". בניגוד לירושלמי, הבבלי דחה את התשובה הזאת מיד, בטענה שגם במשנת מעשרות "קתני עוד כלל אחר אמרו ולא קתני כלל גדול". אפשר היה, כמובן, להמשיך את הדיון במסורת זו, ולציין שהיא נאמרה אליבא דבר קפרא, או לפרש אותה בדרך אחרת, המתאימה גם לנוסח משנת רבי (השווה פיסקא [11] להלן). אולם, הבבלי קטע את הדיון במסורת זו, וזאת בהתאם לכוונתו המוצהרת ("אילימא") להעלות את התשובה הראשונה רק כדי לדחות אותה, ולעבור לשלב הבא בדיון.

פיסקא [3] מהווה בעיה מסוימת. מצד אחד שמו של האמורא רבי יוסי בר אבין (= רבי יוסה בי רבי בון בירושלמי!) עומד בראשה. מצד שני אין בה שום סממן ספרותי של מימרא אמוראית. אדרבה, סגנונה הרהוט ולשונו הארמי מזכירים דווקא את הסגנון ואת הלשון של הפירושים הארמיים שבפיסקאות [5-7] להלן. זאת ועוד: תוכן התשובה השניה ("אבות ותולדות") מניח כבר את עיקר חידושה של פיסקא [5] להלן, כלומר שהצד המשותף לשבת ולשביעית הוא איסור מלאכה, למרות שלא נזכרו איסורי מלאכה בפרקים ז-ח של מסכת שביעית, כפי שנתבאר לעיל. לכן נראה שגם עיקר התשובה השניה של הסוגיא מקורו בדברי סתם התלמוד, המכיר כבר את הפירושים שיבואו בהמשך הסוגיא. משום כך יתכן שעיקר מטרתה של התשובה השניה הוא לשמש שוב כמבוא וכמעבר להסבר הנמצא בפיסקאות [5-7].

הא כיצד? הפירוש הראשון שבפיסקא [2] אינו מתאים לנוסח משנת רבי במסכת מעשרות, ולכן נדחה. הפירוש השני שבפיסקא [3] אינו מתאים לנוסח משנת בר קפרא במסכת מעשרות, ולכן נדחה. רק ההסבר האחרון הניתן בפיסקאות [5-7] מתאים, הן למשנת רבי [5-6], והן למשנת בר קפרא [7], ולכן נתקבל בסופו של דבר הסבר זה. אולם, למרות המבנה היפה והמאוזן הזה – מבחינה סכמאטית – עדיין לוקה מבנה הסוגיא בחסר מבחינת התוכן, שהרי גם לפי ההסבר הניתן בפיסקאות [5-7] יש מקום לשאול: הרי "גדול עונשו של מעשר יותר משל פיאה" ומדוע לא שנו "כלל גדול אמרו במעשר" במשנתנו, כמו ששנה בר קפרא במשנתו?

פיסקא [11], בסוף הסוגיא, מתיחסת מפורשות לשאלה זו. פיסקא זו נמצאת רק בחלק מעדי הנוסח, והובאה רק על ידי חלק מן הראשונים, וסביר להניח שהיא משקפת הוספה מאוחרת לעיקר נוסח הסוגיא. ולמרות זאת, היא מהווה חלק מהותי ממהלך הסוגיא ושכלול חשוב וסופי של המבנה שלה:

ותנא דידן [ותיקן ומינכן: מאי טעמא לא תני כלל גדול במעשר?] שבת ושביעית דחומרא דאוריית' קתני כלל גדול; מעשר דחומרא דרבנן לא קתני כלל גדול.

הראשונים דנו בהבנת פיסקא [11]. לענייננו חשובים דברי רבינו חננאל, שפירש שהחומרא של מעשרות, דהיינו שהם נוהגים בירק ותאנה, אינה אלא מדרבנן.¹¹ אמנם אין סימן שרש"י גרס את

11 הרמב"ם בחידושו גרס את הקטע ופירש שעצם חיוב מעשרות אינו אלא מדרבנן. עיין חידושי הרמב"ם, עמ' מו, הערה 7; ורבינו חננאל, עמ' פה, הערה 2, שם דן העורך בשאלה אם ההבדל בין פירושהם תלוי במחלוקת אם חייבים פירות האילן במעשרות מדאורייתא או מדרבנן. מתוספות (ד"ה ולבר קפרא) משמע שהם לא גרסו את פיסקא [11], שהרי הביאו את עיקר תוכן הפיסקא בשם רשב"א, וסביר להניח שראו אותו בפירוש ר"ח.

פיסקא [11], אבל הוא התייחס לתוכן הדברים בפירושו לפיסקאות [6-7]. מדבריו שם משמע שחייבים בכל הדברים הכלולים בכלל ששנו בתחילת מסכת פאה מן התורה (כפירוש ר' פורת בתוספות הרא"ש כאן), ואילו רוב הדברים הכלולים בכלל ששנו בריש מסכת מעשרות אינם אלא מתקנת חכמים. נתברר מדברי רש"י שמן התורה חמורה פאה ממעשרות, ורק מדרבנן חמורים דיני מעשרות מדיני פאה, והיינו כפירוש ר"ח לפיסקא [11].¹² בדרך זו ניתן להצדיק גם את עמדתו של תנא דידן, שלא שנה "כלל גדול" במעשרות, ובכך להשלים את מהלך הסוגיא ולשכלל את המבנה שלה.

נותרה שאלה אחת פתוחה, והיא מקומו של השם רבי יוסי רב אבין [=רבי יוסה בי רבי בון בירושלמי] בסוגיא. והנה הוא שייך, לכאורה, בתחילת פיסקאות [5-7], הן מבחינה היסטורית, והן מבחינה ספרותית – מבחינה היסטורית, משום שפיסקאות אלו מקבילות לשלש המימרות שבאו על שמו של רבי יוסה בי רבי בון בסוגיית הירושלמי; מבחינה ספרותית, משום שרק בפיסקאות [5-7] מצאנו יסודות ספרותיים הדומים באופיים למימרא אמוראית. איני רואה סיבה מדוע יעבירו עורכי הבבלי את שמו לתחילת פיסקא [3] בכוונה, ואינו נראה שהשם נוסף לסוגיא, מהגליון למשל, במקום הלא נכון, משום שהשם עצמו מוחזק כאחד היסודות הקדומים ביותר של הסוגיא. מאידך, שיערנו לעיל שתוכנה של פיסקא [3] – בניגוד לשם העומד בראשה – הוא הוספה של סתם התלמוד הבבלי שנכנס לסוגיא בשלב מסוים במגמה לאזן ולשכלל את מבנה הסוגיא (כמו שנוספה פיסקא [11] בחלק מעדי הנוסח בסוף הסוגיא). לכן יתכן שלשון הפירוש – מפיסקא [3] עד המלים "אלא לאו היינו טעמא" בתחילת פיסקא [5] – נכנס לסוגיא במקומו הנוכחי והפריד בין שם האמורא, בתחילת פיסקא [3], לבין דבריו המקוריים בפיסקאות [5-7], וצ"ע.

ביאור פיסקאות [8-10]

בפיסקא [7] אמרו "מעשר איתיה בתאנה וירק", והלשון המקביל בירושלמי היה "שהמעשרות חלין בין על דבר שמכנסו לקיום ובין על דבר שאין מכניסו לקיום". לשון הירושלמי "מכניסו לקיום" נמצא במשנה פאה ("כלל אמרו בפיאה"), יחד עם הלשון "ולקיתתו כאחת". בתוספתא פאה א ז עמ' 43 נאמר: "הירק, אע"פ שלקיתתו כאחד, אין מכניסו לקיום; תאנים, אע"פ שמכניסו לקיום, אין לקיתתן כאחד". הבבלי, אפוא, השלים וביאר מספר נקודות שנשארו סתומות בלשון הירושלמי. ראשית בסוף פיסקא [7] הוא תירגם את הלשון המופשט של הירושלמי "דבר שאין מכניסו לקיום" = "ירק", ואף השלים את העניין: "אין לקיתתן כאחד" = "תאנים". הוא גם הביא את הנוסח המלא של משנה פאה [8] ושל משנה מעשרות [10], ולא הסתפק ברמז הנמצא בירושלמי. בסוף הוא הביא קטע שלם [9] "הדורש" את לשון הכלל שבמשנה פאה.

יסודו של "המדרש" שבפיסקא [9] נמצא כבר בלשון תוספתא פאה א ז עמ' 43 שהובא לעיל, או במסורת המקבילה בספרא קדושים פרק א ז, שם למדו את הכלל עצמו מדרשת הכתוב ממש:

יכול הירק והקישואים והדילועים והאבטיחים והמלפפניות הכל בכלל? תלמוד לומר קציר: מה קציר מיוחד, שהוא אוכל, ונשמר, וגידולו מן הארץ, ולקיתתו כאחת, ומכניסו לקיום. יצאו ירקות, אף על פי שלקיתתן כאחת אבל אין מכניסין לקיום; יצאו התאנים, שאף על פי שמכנסין לקיום אבל אין לקיתתן כאחת, והתבואה והקיטנית בכלל הזה.

12 ועיין חידושי הרמב"ם, עמ' מז בהערה, שאם מעשר תאנה הוא מדאורייתא "ניתני כלל גדול דאיתא במעשרות מדאורייתא, שנוהג גם בתאנה, ואילו בפיאה אינה נוהגת בתאנה, לפי שאין לקיתתו כאחד". ועכשיו, לפי פירוש רש"י, שפאה חמורה ממעשר מן התורה בכמה דינים (עיין הלכות מתנות עניים ריש פרק ב), אין סיבה לומר שדיני מעשרות חמורים מדיני פאה מן התורה, יהא דינה של התאנה אשר יהא.

לגבי שאר העניינים שדרשו מלשון הכלל בפיסקא [9] – אוכל, נשמר, וגידולו מן הארץ – לא מצאתי להם מקור מסודר העוסק בדיני פאה דוגמת הספרא או התוספתא שהובאו לעיל. אולם מצאתי מקורות אחרים לשניים מן השלושה.¹³ בספרי דברים קה למדנו בנוגע לחיוב מעשר:

יכול דבר שגדולו מן הארץ, כגון סטיס וקוצה, יהא חייב במעשר? תלמוד לומר עשר תעשר ואכלת; יכול אף דבש וחלב, תלמוד לומר היוצא השדה שנה שנה; אמור מעתה – דבר היוצא מרשות שדה.

בחלקו הראשון של המדרש הוציאו סטיס וקוצה מכלל מעשרות בעקבות המילה "ואכלת", דבר המתאים לנאמר בריש פיסקא [9] אצלנו. בחלקו השני של המדרש הוציאו דבש וחלב מכלל המעשרות משום שאינם "יוצאים מרשות השדה". והנה מתאים הטעם הזה לכאורה למקרה של כמהין ופטירות אצלנו, אבל בפועל לא נזכרו כמהין ופטירות כאן, אלא דבש וחלב.

והנה בסוגיית הירושלמי במעשרות א א, מח ע"ד משמע שדינם של כמהין ופטירות לענייני מעשרות תלוי ב"נזרע ומצמיח":

רבי חייא בר אדא בעא קומי רבי יוחנן: כמהין ופטירות מהו שיהו חייבין במעשרות? אמר ליה רבי יוחנן בשם רבי סיסיי: כתב עשר תעשר את כל תבואת זרעך – דבר שהוא נזרע ומצמיח – יצאו כמהין ופטירות, שאינן נזרעות ומצמיחות.

הוציאו כאן את כמהין ופטירות מכלל מעשרות משום שאינן נזרעות ואינן מצמיחות ומכאן נראה שאין גידולן מן הארץ. כמו כן, מספרא ברייתא דרבי ישמעאל א ח משתמע שכמהין ופטירות אכן "אין גידולן מן הארץ":

מפרט וכלל. כיצד? כי יתן איש אל רעהו חמור או שור או שה – פרט, וכל בהמה לשמור – כלל; פרט וכלל – נעשה כלל מוסף על הפרט, מכלל ופרט וכלל. כיצד? ונתת הכסף בכל אשר תאוה נפשך – כלל, בבקר ובצאן ביין ובשכר – פרט, ובכל אשר תשאלך נפשך – חזר וכלל; כלל ופרט וכלל אי אתה דן אלא כעין הפרט, לומר לך: מה הפרט מפורש דבר שהוא וולד וולדות הארץ וגדולי קרקע, אף אין לי אלא כל דבר שהוא וולד וולדות הארץ וגדולי קרקע, יצאו כמהין ופטירות.

גם במסורת הבבלי התייחסו לכמהין ולפטירות כאל דבר שאין גידולו מן הארץ; עיין ברכות מ ע"ב. פיסקאות [8–9], כיחידה ספרותית עצמאית, נמצאות במקומות אחרים בבבלי: פסחים נו ע"ב, ונידה נ ע"א. במסכת נידה כל המהלך, היינו פיסקאות [8–10], נמצא כלשוננו כאן.